

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

MODERN ANATOMİNİN HAREKET KURAMI EKSENİNDE KLASİK KELÂMİN
İNSAN FİİLLERİ ANLAYIŞINA UZLAŞIMCI YAKLAŞIM

Seyithan CAN

Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Siirt
Assistant Professor, Siirt University, Faculty of Theology, Siirt/Turkey

seyithancan@gmail.com

orcid.org/0000-0002-2336-4179

ror.org/05ptwtz25

Öz

İslâm düşüncesinde var olan kelâmî meselelere yeni yaklaşımların geliştirilebilmesi için varlık alanını açıklama hususunda bilim adamları tarafından yürütülen nazarî tartışmalarda bilimin verilerini dikkate almak gerekir. Öyle ki İslâm dininin esaslarını temellendirip savunma vazifesini üstelenen kelâm âlimleri hem varlığı hem de Allah'ın âyetlerini anlamada bilimle iç içe bir teoloji oluşturmuşlardır. Günümüze baktığımızda bilimin geçtiğimiz yüzyılda gerçekleştirdiği keşif ve kuramlarla geçmişe göre ciddi bir ilerleme katettiğini görüyoruz. Her bilim, kendi problem alanında kalmak, kendi yöntemini ve kimliğini korumak kaydıyla, diğer disiplinlerin yöntemlerinden ve verilerinden yararlanma imkânına sahiptir. Kelâm ilmi açısından bakıldığında, onun da kendi problem alanında kalarak diğer disiplinlerin yöntem ve verilerinden yararlanmaya imkân tanıdığını söyleyebiliriz.

Modern bilim açısından bakıldığında hareket sistemi, canlıların hareket etmesini sağlayan yapılar birliğidir. İskelet sisteminin yapıları olan kemikler ve eklemler, hareket sisteminin pasif elemanlarıdır. Kaslar ise hareket sisteminin aktif elemanları olup kemik ve eklemlere etki ederek vücudun hareketini sağlar. Kas dokusu kemiklere yapışarak vücuda şekil verirken aynı zamanda hareket işinin ortaya çıkmasını sağlar. Hareketi sağlayan en önemli sistemlerden biri de sinir sistemidir. Çünkü bir insanda hareketin olması için kasların kasılması, kasların kasılması için de kasların uyarılması gerekmektedir. İşte bu kasılmanın meydana gelmesini sağlayan sistem sinir sistemidir. İnsan vücudunda kasılmanın gerçekleşebilmesi için enerji de gerekir. Kaslar enerjilerini ilk olarak kas hücrelerinde hazır bulunan ATP molekülünden sağlayarak hareket için enerji oluşturur.

Klasik kelâm âlimlerinin hareket teorilerine bakıldığında insan fiillerinin meydana gelmesini kudret kavramı üzerinden şekillendirdikleri görülmektedir. Âlimler, kudreti yapısı itibarıyla mâna ve bedensel sağlamlık diye ayırırken, mâhiyeti itibarıyla araz nitelemesini yapmışlardır. Bu bağlamda kelâmcıların insan fiillerinin oluşumu için zorunlu olarak kabul ettikleri kudretin günümüz bilimindeki karşılığının hareket sistemi olduğunu söyleyebiliriz. Âlimlerin insan fiilinin meydana gelmesi için kudretin bir yapısı olarak kabul ettikleri mana, günümüz biliminin hareket sistemi çerçevesinde ele alındığında, kasları harekete geçiren elektriksel aktivite olarak kabul edilebilir. Kelâm âlimlerinin kudret tanımlarında fiziksel yetkinliğe de vurgu yaptıkları görülmektedir. Bu noktada Eş'ariler uzuvların selameti, Mu'tezile, organların bulunması ve onların afetlerden uzak olması, Mâtürîdîler de vasıtaların sağlıklı olması şeklinde bir tanım sergilemişlerdir. Bu kavramlarla kelâm âlimleri, insanın hareketi yapabilmesi için bedeni yeterliliğe de sahip olmasını kastetmişlerdir. Bilimsel olarak hareket sisteminde biyolojik ve fiziksel yeterlilik olarak kabul edilen yapılar, iskelet sistemi, kaslar ve sinir sistemidir. Dolayısıyla kelâm âlimlerinin kudret tanımında vurguladıkları fiziki donanımın sağlamlığının, bilimsel açıdan iskelet sistemi, kaslar ve sinir sistemine tekabül ettiğini söyleyebiliriz. Kelâm âlimlerinin kudret konusunda tartıştıkları konulardan biri de kudretin arazlığı meselesidir. Onların, kudreti araz nitelemelerinin

nedeni, onun geçiciliğine vurgu yapmak ve bunun Allah tarafından yaratıldığını ortaya koymaktır. Öyle ki modern bilime bakıldığında insan uzuvlarının hareket etmesi için beyinde elektriksel aktivitenin oluşması gerekmektedir. Bu elektriksel aktivitenin meydana gelmesi de insandan bağımsızdır. Elektriksel aktivitenin insandan bağımsız bir şekilde meydana gelmesi, kelâm âlimlerinin araz nitelemesine uyduğunu göstermektedir. Netice itibarıyla kelâm âlimlerinin insan hareketi için oluşturdukları kudret teorisinin günümüz biliminin ortaya koyduğu hareket sisteminde bir karşılığının olduğunu söyleyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Kudret, İnsan fiilleri, Hareket sistemi, Modern anatomi.

A CONVENTIONALIST APPROACH TO HUMAN ACTIONS IN CLASSICAL KALAM WITH REGARDS TO THE THEORY OF MOTION IN MODERN ANATOMY

Abstract

It is necessary to take into account the data of science in the theoretical debates conducted by scientists contributing ontological theories in order to develop new approaches to theological issues in Islamic thought. Even, Kalam scholars with the duty of defending and basing the principles of Islam in the classical sense have established a theological understanding intertwined with science in understanding both existence philosophically and the Script theologically. With its discoveries and theories in the last century, it can be argued that modern science has made a serious progress compared to the past. Maintaining its own methodology and paradigm, every scientific discipline has the opportunity to benefit from the methods and data of other disciplines. Consequently, it is possible to assert that Kalam can enjoy the same opportunity too, as long as staying in its own problem area.

According to modern science, the motion system is the unity of structures that enable living things to move. Moreover, Bones and joints, which are the structures of the skeletal system, are passive elements of the movement system. Muscles, on the other hand, are the active elements of the movement system and provide the movement of the body by affecting the bones and joints. Muscle tissue shapes the body by adhering to the bones, besides enabling movement activity to occur. One of the most important systems that provide movement is the nervous system. Because for a person to have movement, the muscles must contract, and the muscles must be stimulated for the contraction of the muscles. The system that enables this contraction to occur is the nervous system. Energy is also required for contraction to occur in the human body. Muscles create energy for movement by first providing their energy from the ATP molecule present in the muscle cells.

Considering the movement theories of classical theology scholars, it is seen that they shaped the occurrence of human actions through the concept of potency. While the scholars classify power as spiritual/mental and physical strength in terms of its structure, they have characterized it as accident in terms of its nature. In this context, we can say that the equivalent of the power, which is regarded as necessary for the formation of human acts by the theologians, is the movement system in today's science. The spirit/mental that scholars regard as a structure of power for the occurrence of human action can be regarded as the electrical activity that activates muscles when considered within the framework of the movement system of today's science. It is seen that Kalam scholars emphasize physical competence in their definitions of power as well. At this point, Ash'arians defined the power as the soundness of organs, Mu'tazila expressed it as the presence of organs and their being away from disasters, and the Mâturîdîs stated it as the organs being healthy. With these definitions, Kalam scholars mean that a person should also be physically competent to make a movement. The structures scientifically accepted as biological and physical competence in the movement system are the skeletal system, muscles and nervous system. Therefore, we can say that the strength of the physical fitness/well-being emphasized in the definition of power by theologians corresponds scientifically to the skeletal system, muscles and nervous system. One of the issues that Kalam scholars discuss about power is the issue of the accident of power. The reason why they describe power as an accident is to emphasize its impermanence and to show that it was created by Allah. So, in modern science, electrical activity must occur in the brain in order for human organs to move. The occurrence of this electrical activity is independent of the human being. The fact that electrical activity occurs independently from human beings shows that it conforms to Kalam scholars' definition of the accident. As a result, we can say that the theory of power created by scholars for human movement has a counterpart in the movement system put forward by today's science.

Keywords: Kalâm, Power, Human actions, Locomotor system, Modern anatomy.

Atf / Cite as: Can, Seyithan. "Modern Bilimin Hareket Kuramı Ekseninde Klasik Kelâmın İnsan Fiilleri Anlayışına Uzlaşımçı Yaklaşım". *Kader* 18/2 (Aralık 2020): 570-586. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.793912>

Giriş

İnsanların ortaya koymuş olduğu düşünceler, mevcut şartların ortaya çıkardığı sorunları çözme amacı gütmüştür. Bu bakımdan ortaya koyacağımız her düşüncenin günümüz insanının sorunlarını çözmek amacını taşıması gerekmektedir. Şayet bir düşünce, insanın sorununa çözüm üretmiyorsa, ne olursa olsun onun hayatından kopmaya mahkûmdur.

İnsanların hayatına dokunan ve sorunlarını çözen fikirler üretebilmek için yaşadıkları toplumun sosyo-kültürel yapısının göz önünde bulundurulması gerekir. Çünkü her çağın ve toplumun sosyo-kültürel bağlam içerisinde kendine has sorunları vardır. Çağın şartlarını ve insanın değişebilirliğini göz önünde bulundurmadan, tarihsel süreçte ortaya konan çözümleri günümüz şartları için bir çözüm olarak kabul etmek daha büyük sorunlara sebebiyet verebilmektedir. Zira zaman içerisinde insanların yaşadıkları sosyo-kültürel şartlar değiştiği için insanın istek, arzu, ihtiyaçları, bakış açıları ve olaylara yaklaşımı değişmiştir. İnsan doğasının sahip olduğu gerçekliğe bağlı olarak tecrübe edilen sorunlar, tarihsel süreçte benzerlik gösterse de onlara yönelik çözümler, çağın insan tipolojisine hitap etmelidir.

Yukarıda ortaya koymaya çalıştığımız sorun, teolojik problemler için de söz konusudur. Her ne kadar geçmiş âlimler, kendi zamanlarında ortaya çıkan teolojik problemler için çözüm odaklı fikirler ortaya koymuş olsalar da bu fikirlerin günümüz insanının problemlerini her yönüyle ortadan kaldırmasının mümkün olmadığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda günümüzde ortaya çıkan kelâm ve akâid problemlerinin çözümünde yeni dil ve yöntemlerin geliştirilmesi kaçınılmazdır. Zira karşı karşıya kaldığımız bazı problemler, yeni olduğu kadar, hedef kitlemiz de farklıdır.¹ Öyle ki 17. yy'dan sonra bilim insanlarının teolojik problemlere yaklaşımında ciddi bir değişiklik olmuştur. Özellikle batıda Rönesans ile başlayan süreçte bilimin referans kaynağı artık fizikî âlem olarak kabul edilmiştir. Bu zamandan sonra metafizik alan ile fizik ve bilim arasında keskin bir ayırım yapılmış, din alanı teolojik ve metafizik alanla sınırlandırılmıştır. Hıristiyan Avrupa'sında başlayan bu ayırımın zamanla İslâm dünyasını, geri kalmasından dolayı etkilemiş ve din ile bilim arasında kesin bir ayırımı gidilmeye çalışılmıştır. Ancak böyle bir ayırımın teorik açıdan İslâm dini için kabul edilebilir olmadığını söyleyebiliriz.

Çağdaş bilimin, âlemi ve insanı anlama ve kavramada insanlığa yepyeni ufuklar açtığı bir gerçektir. Önemli derecede bilimsel mesafelerin katedilmesi, teologların da bilime olan

¹ Mahmut Çınar, "Temel İslâm Bilimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri", *İslâmî İlimlerde Metodoloji Meselesi*, ed. İlyas Çelebi (İstanbul: Ensar Yayınları, 2014), 5/480.

ilgisini arttırmıştır.² Dolayısıyla din ve bilim arasında kesin bir şekilde çizilen sınırlar incelenmiştir. Tanrı'nın varlığı, âlemle ilişkisi, insanın Tanrıyla ilişkisi ve âlemdeki yeri gibi anlam arayışına ilişkin meselelerin, kozmoloji, fizyoloji ve biyoloji gibi bilimlerden tartışıldığı günümüzde, İslâm inanç esaslarını temellendirip savunmada günümüz anlam dünyasına hitap eden yeni yaklaşımların geliştirilebilmesi gerekmektedir. Kelâmî meselelere yeni yaklaşımların geliştirilebilmesi için de varlık alanını açıklama hususunda bilim adamları tarafından yürütülen nazarî tartışmalarda bilimin verilerini dikkate almak elzem hale gelmiştir.

Bu konuda özellikle üzerinde durulması gereken husus din-bilim ilişkisini kabul eden İslâm'ın Müslümanlarca bunu ne kadar pratize edebildikleridir. Günümüzde bu yönde çalışmalar olsa da bunların istenilen seviyede olduğunu söylemek zordur. Bu bağlamda bizler de çağdaş bilimin insan hareketinin oluşumu ile kelâm âlimlerinin hareket oluşum süreçlerini karşılaştırmaya ve kelâmcıların hareket sistemini günümüz bilimindeki karşılığını bilimin diliyle anlamaya gayret ettik. Çalışmanın amacı, dini anlayışı, bilimsel veriler üzerinden din-bilim ilişkisi çerçevesinde tartışmaya açmak ve günümüz insanına hitap eden yeni bir teolojik dil oluşturma imkânı sunmaktır. Konuya başlamadan önce makalede sürekli kullandığımız bilim ve bilimsel bilgiden ne kastedildiğinin hatırlatılmasında yarar olacağı kanaatindeyiz.

1. Bilim ve Bilimsel Bilgi

Bir konunun anlaşılması için en önemli hususlardan biri konunun merkezinde yer alan kavramlardan ne kastedildiğinin ortaya konulmasıdır. Bu başlık altında bilimsel bilgiden ne kastedildiğinin açıklanması ve kelâm ilmindeki karşılığının ne olduğunun belirlenmesi konunun anlaşılması noktasında yarar sağlayacaktır.

Bilgi'nin tarifi konusunda herkesin üzerine ittifak ettiği bir tanımının olduğunu söylemek zordur. Bazı bilim adamları bilgiyi, deney ve gözlem sonuçlarına dayalı (empirik) mantıksal düşünme yolundan giderek (rasyonel) olguları açıklayıcı hipotezler (denenceler) bulma ve bunları doğrulama etkinliği olarak tanımlarken, bazıları da öznenin amaçlı yönelimi sonucunda özneye nesne arasında kurulan ilişkinin ürünü olan şey, bir şeyin ayırdına veya bilincine varma olarak tanımlamaktadır.³

Bilim ise, genel geçerlik ve zorunlu kesinlik niteliklerini gösteren yöntemli ve dizgesel bilgidir.⁴ Başka bir ifade ile açık seçik tanımlanmış bir konu etrafında belli yöntemle elde edilen nazariyeler bütünlüğünün, bilimsel bilinç sayesinde adlandırılmasıyla oluşan düzenli bilgi kümesine denir. Tanımda da açık bir şekilde görüldüğü gibi bilim, düzenli bilgi kümesidir. Bu bilgi kümesi, belli bir konu etrafında, belli bir yöntem kullanılarak

² Mehmet Bulğen, *Kelâm Atomculuğu ve Modern Kozmoloji* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 19.

³ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), 123.

⁴ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1998), 36.

oluşturulmuştur. Bu küme içerisindeki bilgilerin çoğu, belli yöntemler çerçevesinde oluşturulan birtakım öngörülerdir.⁵

Bilimsel bilginin en önemli özelliği, doğruluğu sınanabilir, test edilebilir bir bilgi türü olmasıdır. İnsanlara harfi harfine ve anlaşılabilir sözcüklerle iletilebilen bu bilgi türünün, doğruluk ya da yanlışlıklarına ilke olarak kendisini uygun koşullar içinde bulan tüm insanlar karar verebilir. Bu bakımdan öznel arası ikna edebilirliği ve geçerliliği olan bir bilgidir.⁶

İslâm'ın bilgi tanımının da kesinlik ve gerçeklik noktasında yukarıdaki tanımlara uygun olduğunu söyleyebiliriz. Zira Kur'ân-ı Kerîm'e bilginin değeri açısından bakıldığında "bilgide kesinlik" mefhumunun öne çıktığı görülür. Mesela, "Hayır! Keşke kesin bir bilgiyle bilmiş olsaydınız!" (et-Tekâsür, 102/5) âyetinde kesin zihni bilgi olan ilme'l-yakîn'e vurgu yapıldığı görülmektedir. "Sonra kuşkusuz onu gözünüzle ayan beyân göreceksiniz" (et-Tekâsür 102/7) âyetiyle de kesin, açık seçik gözlem olarak "ayne'l-yakîn" kavramına vurgu yapılmıştır. Bu âyetlerle beraber, "(Kuşkusuz Kur'ân), gerçek, kesin bilginin kendisidir." (Hâkka, 69/51) âyetinde "hâkka'l-yakîn" kavramıyla da tecrübe dilmiş veya yaşanarak ortaya konan bilginin gerçekleşmesi noktası üzerinde durulmuştur.⁷ Kur'ân-ı Kerîm'deki kesin bilginin değeri olarak ele alınan bu kavramların en önemli özelliği, bilimsel bilgide üzerinde durulan "kesinlik" noktasıdır. Bu bakımdan Kur'ân-ı Kerîm'deki bilginin değeri ile günümüzde kullandığımız bilimsel bilginin kesinlik üzerinde şekillendiğini ve bu noktada ortak bir paydada buluştuklarını söyleyebiliriz.

İslâmî terminolojide bilgi kavramı genel olarak "ilm" ve "ma'rife" terimleriyle ifade edilmiştir.⁸ Kelâm ilminde bilginin pek çok tanımı yapılmış olup üzerinde ittifak edilmiş bir bilgi tanımı bulunmamaktadır. Seyyid Şerîf el-Cürçânî (ö. 471/1078-79) ilmi, "düşüncenin gerçeğe tam uygun olması" şeklinde tarif eder.⁹ Rağîb el-İsfahânî (ö. 502/1108), "bir şeyi hakikatiyle idrak etmek" olarak tanımlar.¹⁰ Her iki tanımdan da anlaşılacağı üzere, ilim dediğimiz bilginin en önemli özelliği yöneldiği konuyla tam bir uygunluk içinde olmasıdır. Bu bakımdan İslâm geleneğinde yapılan bilgi tarifleri ile günümüzde var olan bilgi tanımı arasında bir uygunluk olduğu göze çarpmaktadır. Zaten İslâm âlimleri, zihnin dışında objektif bir dış gerçekliği kabul etmişlerdir. Öyle ki tarihsel süreç içerisinde âlimler, bilim kavramını hem doğa bilimleri hem de insan bilimlerini içerecek şekilde geniş anlamda ele almışlardır. Dolayısıyla ilim kavramını, bugünkü bilim ve bilgi anlamında kullanmışlardır.¹¹

⁵ Alparslan Açıkgenç, *İslâm Medeniyetinde Bilgi ve Bilim* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018), 27.

⁶ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 131.

⁷ Necip Taylan, "Bilgi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/57-161.

⁸ Taylan, "Bilgi", 6/157-161.

⁹ Seyyid Şerîf Cürçânî, *Kitâbu't-Ta'rîfât* (Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1985), 140-141.

¹⁰ Rağîb el-İsfahânî, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan Dâvûdî (Beyrut: Dâru's-Semiye, 2009), 580.

¹¹ Şaban Ali Düzgün, "İlahiyat ve Din Bilimlerini Bilimler Hiyerarşisinde Konumlandırma İmkânı", *İslâmî İlimlerde Metodoloji Meselesi*, ed. İlyas Çelebi (İstanbul: Ensar Yayınları, 2014), 5/438.

Bilimsel bilgiler sadece âlemi veya insanı anlama noktasında teoriler olarak kalmazlar. Çünkü insanın inşa ettiği bilimsel faaliyetler, aynı zamanda sosyo-kültürel ve dini neticeleri de beraberinde getirir.¹² Günümüzdeki bilimsel bilginin gelişmesi ve değişmesi, insanı, Tanrı tasavvuru noktasında tamamen pasif, edilgen, hiçbir belirleyiciliği olmayan âtil bir unsur değil, tam aksine sahip olduğu özelliklerle onun sıfatları hakkında konuşmada yetkin bir konuma getirmiştir. Dolayısıyla kelâmcıların Allah ile âlem ve insan arasındaki ilişkiyi kurgularken, çağdaş bilimin objektif verilerini kullanmaları ehemmiyet arz etmektedir.

2. Günümüz Kelâmı ve Bilimsel Bilgi

İslâm dininin esaslarını temellendirip savunma vazifesini üstelenen kelâm âlimleri hem varlığı hem de Allah'ın âyetlerini anlamada bilimle iç içe bir teoloji oluşturmuşlardır. Bu sebeple bilimsel çalışmalar ve araştırmalar ne kadar ilerlerse, Allah'a ve İslâm'a olan inancın pekişeceği düşüncesi içerisinde olmuşlardır. Onlar sadece Tanrı'dan yola çıkarak tevhidin sağlanabileceğini kabul etmemiş, Allah'ın varlığının ve birliğinin en güçlü delillerini âlemde ve insanda aramışlardır.¹³ İnsanoğlunun âlem ve insan hakkında bir kanaate ulaşmadan Allah hakkında konuşamayacağını kabul etmişlerdir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'de Allah, varlığının ispatı için müşâhade âlemini göstermiştir. Mesela devenin nasıl yaratıldığı¹⁴, arının nasıl bal yaptığı¹⁵ gibi hususlar, Kur'ân'da ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Âlimler, insan, âlem ve Tanrı'nın bunlarla ilişkisini birlikte ele almış, teolojik düşüncelerini de bu çerçevede oluşturmuşlardır. Bu bakımdan psikolojik ve fizyolojik özellikleriyle insanı, doğa felsefesi ve kozmolojiye ilişkin konularla da âlemi tartışmışlardır. Her ne kadar kelimenin tam anlamıyla bir fizyolog, bir biyolog ve psikolog olmasalar da bu alanları kullanarak teolojik bağlam çerçevesinde ahlaki sonuçlar elde etmeye çalışmışlardır. Bunun en önemli ispatı, kitaplarındaki ulûhiyet bahislerini ele alırken biyoloji, zooloji, fizik gibi ilimlere dair teorilerden bahsetmeleridir.

Günümüze baktığımızda bilimin geçtiğimiz yüzyılda gerçekleştirdiği keşif ve kuramlarla geçmişe göre ciddi bir ilerleme katettiğini görüyoruz. Fizik, Biyoloji, Psikoloji ve Astronomi alanında gelişmeler yaşandı. Bilimdeki gelişme, âlem ve insan hakkındaki kavrayışımızı, insanlık tarihinin tümünde olduğundan daha büyük ölçüde artmasını sağladı. İnsanın biyolojik yapısına, becerilerine, melekelerine ve zihninin işleyişine dair bilgimiz arttı. İnsanın ve âlemin mâhiyetine dair daha önce bilgisizlikten kaynaklanan açıklamalar birer birer ortadan kalktı. Bilimin ortaya koyduğu bu yeni âlem ve insan anlayışının, felsefe ve din alanında etkileri oldu.

Din açısından bu etki ilk etapta olumsuz neticelendi ve din ikinci planda kaldı. Daha sonraki süreçte bilim ve dinin insana dair açıklamalarında her iki alanın da insanın varlığını ilgilendirmesine rağmen biri bedensel işleyişi diğeri de onun anlamını ortaya

¹² Bulğen, *Kelâm Atomculuğu ve Modern Kozmoloji*, 7.

¹³ Câhiz, *Kitâbu'l-Heyevân*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Beyrut: Matbaatu Mustafa, 1965), 2/135.

¹⁴ el-Ğâşiye 88/17.

¹⁵ en-Nahl 16/68-69.

koyma gibi bir ayrıma gidildi.¹⁶ Böyle bir ayrımın din-bilim ilişkisi açısından doğru olmadığını ve insanın cihetler yönünden bir bütün olarak din içerisinde algılanması gerektiğinin fark edilmesi geç olmadı.¹⁷

Her bilim, kendi problem alanında kalmak, kendi yöntemini ve kimliğini korumak kaydıyla, diğer disiplinlerin yöntemlerinden ve verilerinden yararlanma imkânına sahiptir.¹⁸ Kelâm ilmi açısından bakıldığında, onun da kendi problem alanında kalarak diğer disiplinlerin yöntem ve verilerinden yararlanmaya imkân tanıdığını söyleyebiliriz. Öyle ki kelâm ilminde makâsîd/mesâil dediğimiz ana mesele olan alanın temellendirildiği ve izah edildiği vesâil (itikadî konuları temellendirmek, savunmak ve karşıt görüşleri çürütmek için gerekli olan bilgiler) alanı, kelâm ilmi açısından bunu rahat bir şekilde sağlamaktadır.¹⁹ Günümüzde de vesâil alanının değişebilir tarafını göz önünde bulundurmamak kaydıyla bilimin kullanılması doğru bir tercih olabilir.²⁰

Günümüze baktığımızda kelâm âlimlerinin de genel olarak, din-bilim ve disiplinlerarası çalışmaların yapılması gerektiği üzerinde çok sık durdukları hatta bu yönde çalışmaların yapılması gerektiğine dair düşüncede olduklarını söyleyebiliriz. Ancak her ne kadar kelâmcılar, böyle bir düşünce içerisinde olsalar da vesâil'in bilim olarak kabul edildiği teolojik çalışmaların yeterince var olduğunu söylemek zordur. Modern fizik açısından yapılmış olan çalışmalar olsa da insan fizyolojisi ve psikolojisi üzerinde teolojik çalışmaların yeterince olmadığı bir gerçektir. Kanaatimizce bu noktada iki temel sorun bulunmaktadır. Birincisi kelâmın sadece Allah'ın varlığını ve birliğini ispatlama ve âlemin yaratılmışlığını ortaya koyma noktasına odaklanmış olmasıdır. Ancak kelâm Allah'ın varlığını ve birliğini ispatlama ile birlikte Allah-insan ilişkisinin de sağlam temeller üzerinde kurulu olması gerektiğini temellendiren bir ilimdir. Bu ilişkinin sağlam temeller üzerinde kurulabilmesi için insanın da her yönüyle tanınması gerekmektedir. Önemli gördüğümüz diğer bir sorun da branşlaşma adı altında kelâmcıların pozitif ilimlerle ilgili yeteri kadar malumata sahip olmaması ve teolojik çalışmaların bilimle nasıl pratize edilebileceğini tam olarak bilmemeleridir. Bu çalışma böyle bir ihtiyacın kaygısıyla kaleme alınmış ve din-bilim ilişkisinin bilimsel veriler üzerinde nasıl pratize edilebileceğinin bir örneği sunulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda klasik kelâmda âlimlerin kabul ettikleri insanın hareket sistemini, günümüz biliminin hareket sistemiyle açıklamaya ve karşılaştırmaya çalışacağız. Klasik kelâmda insan fiilleri kapsamında ele alınan bu konu, kelâm ilminde en çok tartışılan konuların başında gelmektedir. Hatta günümüzde de çok sık tartışılan kaza-kader konusuyla doğrudan ilgili olması, konunun önemini daha da arttırmaktadır. Bu çalışma hem kaza kader konusuna bilimsel açıdan bir

¹⁶ Lütfi Sunar- Latif Karagöz, *İnsanı Yeniden Düşünmek* (Ankara: İlem Yayınları, 2019), 3.

¹⁷ Açıkgöç, *İslâm Medeniyetinde Bilgi ve Bilim*, 19.

¹⁸ Düzgün, "İlahiyat ve Din Bilimlerini Bilimler Hiyerarşisinde Konumlandırma İmkânı", 5/462.

¹⁹ Mevlüt Özler, "İslâmî ilimler Arasındaki ilişkide Kelâm İlminin Yeri", *İslâmî İlimlerde Metodoloji Meselesi*, ed. İlyas Çelebi (İstanbul: Ensar Yayınları, 2014), 5/487.

²⁰ Seyithan Can - Sabahattin Kılıç, "Nöroteolojik Açıdan Kesb Nazariyesi (Benjamin Libet Deneyi Çerçevesinde)", *Kader*, 17/2 (2019), 384.

yaklaşım imkânı sunacak hem de kelâm tartışmalarında bilimin kaynak olarak kullanılması noktasın da küçük bir adım ve katkı olacaktır diye ümit ediyoruz.

3. Çağdaş Biyolojiye Göre Hareket Sistemi

Hareket sistemi, canlıların hareket etmesini sağlayan, yapılar birliğidir. Günümüze baktığımızda hareket sistemini oluşturan yapılar hakkında ayrıntılı bilgilere sahibiz. Hareket sisteminin biyolojik yönü bulunmasından dolayı konunun bilimsel açıklamasında biyolojik bazı terimlerin kullanılmasını zorunlu kılmıştır. Ancak İslâm dünyasının bilimsel olarak geri kalmasından sonra batı medeniyetinin kavramlarını kullanmak zorunda kalmıştır. Bu bakımdan kullanılan terminoloji neredeyse tamamıyla batı dillerinden alınmıştır. Konunun anlaşılabilmesi için bazı terimlerin anlamlarını parantez içlerinde vermeye çalıştık. Ayrıca konunun biyolojik yönünden çok kelâm ile bağlantısını ortaya koymak için gereksiz detaylara girmemeye dikkat ettik.

Bilimsel olarak baktığımızda vücudumuzda bir fiilin meydana gelmesi için insanın hareket sisteminde, iskelet, kas ve sinirlerin olması zaruridir.²¹ Şimdi bunları açıklayarak insan hareketini bilimsel yönüyle ele almaya çalışalım.

3.1. İskelet Sistemi

İnsanın iskelet ve hareket sistemi, kemikler, kaslar, eklemler ve kıkırdaktan oluşur. İskelet sisteminde yer alan bu yapıların birbiriyle sıkı bir ilişkisi olup her yapının farklı bir işlevi söz konusudur. Mesela, kemikler, vücuda denge sağlarken kemiklerin birbirlerine bağlanmaları eklemlerle olmaktadır.²² Kıkırdak, bağlı olan kemik uçlarının birbirlerine sürtünmesini önlerken, kaslar ise kemiği hareket ettiren bir fonksiyon icra etmektedir.²³

Yapıların bir araya gelerek oluşturdukları iskelet sisteminin birçok fonksiyonu vardır. Bu sistem, insan vücuduna şekil vererek, iç organları dış etkenlerden korur. Vücudun ihtiyacı olan bazı mineralleri depolar ve kan üretimine katkı sağlar. Bunların yanında en önemli işlevlerinden biri de insanların hareket etmesini sağlamasıdır.²⁴

İskelet sisteminin yapıları olan kemikler ve eklemler, hareket sisteminin pasif elemanlarıdır. Kaslar ise hareket sisteminin aktif elemanları olup kemik ve eklemlere etki ederek vücudun hareketini sağlar. Hareketin meydana gelmesinde önemli bir etken olan kasları ayrıntısıyla ele alarak insan fiilinin oluşumunda nasıl rol oynadıklarını ortaya koymak konunun anlaşılması açısından yarar sağlayacaktır.

²¹ Arthur C. Guyton - John E. Hall, *Tıbbi Fizyoloji*, çev. - ed. Hayrunnisa Çavuşoğlu (İstanbul: Nobel Yayınları, 1996), 73 vd.

²² İnsan Vücudundaki kemikler, Çeşitleri olmakla beraber burada konunun dağılmaması için ayrıntısına girmek istemedik. Ayrıntılı bilgi için. bkz. Jane B. Reece vd., *Campbell Biyoloji*, çev. Ertunç Gündüz- İsmail Türkan (Ankara: Palme Yayıncılık, 2013).

²³ Dilek Sultan Acarlı- Hüseyin Abdurrahman Acarlı, *Biyoloji* (Ankara: Kök-e Yayıncılık, 2019), 76.

²⁴ Sultan Acarlı- Abdurrahman Acarlı, *Biyoloji*, 77-78.

3.1.1. Kaslar

Kas dokusu, kemiklere yapışarak vücuda şekil verirken aynı zamanda hareket işinin ortaya çıkmasını sağlar. Kaslar, çizgili kas, düz kas ve kalp kası şeklinde üçe ayrılır.

3.1.2. Çizgili Kaslar

Çizgili kaslar, uzun ve silindir şeklinde hücrelerden oluşan ve kemiklere bağlı olan kaslardır. Bu kas türüne iskelet kasları da denir. Kasların bir tarafı kemiğe bağlıyken diğer tarafı hareketli bir ekleme ya da deriye bağlıdır. Kasların kemiklere bağlantısını sağlayan yapılar ise kas kirişleri veya tendonlardır. Kas dokusunun kasılması ile tendon çekilir ve hareket sağlanır.²⁵ Bu kas türünün en önemli özelliği, beynin kontrolünde olması ve kişinin isteği dâhilinde çalışmasıdır.²⁶

Yetişkin bireylerde kas hücrelerinin sayısı sabittir. Spor, ağırlık kaldırma ve kas geliştirici diğer faaliyetlerde kas hücrelerinin sayısını arttırmaz. Bu etkinlikler mevcut olan kas hücrelerinin sadece büyümesini sağlar.²⁷

3.1.3. Düz Kaslar

Düz kaslar, iç organların yapısında bulunan kas gruplarıdır. Tek çekirdekli olan bu kasları çizgili kaslardan ayıran en önemli özellik, otonom sinir sisteminin kontrolünde olmalarıdır. Yani bu kaslar isteğimiz dışında çalışan kaslardır.²⁸

3.1.4. Kalp Kası

Kalp kası, sadece kalpte bulunan kastır. İskelet kası gibi kalp kası da çizgilidir.²⁹ Bu kas her ne kadar çizgili kaslara benzese de çizgili kaslar bir sinir tarafından uyarılmadıkça aksiyon potansiyeli üretmezken kalp kası sinir sisteminden bilgi gelmeksizin aksiyon potansiyelini tetikler.³⁰

Kasların kasılmaları için sinir sistemi aracılığıyla uyarılmaları gerekmektedir. Bu bakımdan hareketin olması için aynı zamanda insan sinirlerinin aktif bir şekilde çalışmaları zorunludur. Şimdi de sinir sisteminin kası nasıl uyardığını ele almaya çalışalım.

3.2. Kasın Uyarılması ve Sinir-Kas İletimi

Sinir sistemi insanın hareketini sağlayan en önemli sistemlerden biridir. Çünkü bir insanda hareketin olması için kasların kasılması, kasların kasılması için de kasların uyarılması

²⁵ Kasılabilir miyofibriller mitokondri tarafından üretilen adenosin trifosfata (ATP) gereksinimi oldukça büyüktür. Sarkoplazma, sarkoplazmik retikulum organeli açısından da oldukça zengindir. Retikulumun kas kasılmasının kontrolünde oldukça önemli bir rolü vardır ve özel bir organizasyona sahiptir. Reece vd., *Campbell Biyoloji*, 858, 1104; Guyton - Hall, *Tıbbi Fizyoloji*, 73-90.

²⁶ Reece vd., *Campbell Biyoloji*, 1104.

²⁷ Reece vd., *Campbell Biyoloji*, 858.

²⁸ Reece vd., *Campbell Biyoloji*, 858.

²⁹ Reece vd., *Campbell Biyoloji*, 1110.

³⁰ Reece vd., *Campbell Biyoloji*, 1110.

alması gerekmektedir. İşte bu kasılmanın meydana gelmesini sağlayan sistem sinir sistemidir. Sinir dokusu, bilginin alınması, işlenmesi ve iletilmesi işlevini yapar.³¹

İskelet kasında kasılma, beyin ve omurilikte başlayan elektriksel uyarı ile başlamaktadır. Sinir hücreleri, sahip oldukları elektriksel hareket potansiyelleri aracılığı ile beyinden ve omurilikten aldıkları uyarıları motor sinirler aracılığıyla kaslara iletirler.³² Bu iletim sırasında Nörotransmitter (uyartıyı bir sinir hücresinden diğer sinir hücresine aktaran kimyasal yapılm maddelerdir) adı verilen dopamin, histamin, asetilkolin gibi uyartıyı bir sinir hücresinden diğer sinir hücresine geçişini sağlayan küçük kimyasal maddeler kullanılır.³³ Böylelikle insan kasının kasılması sağlanmaktadır. Kasın kasılması sadece ileti ile olmamaktadır. Kasılmasının gerçekleşmesi için de aynı zamanda enerjiye ihtiyaç söz konusudur.

3.3. Enerji

İnsanda hareketin olması için kasların kasılmasının gerektiğini yukarıda izah etmiştik. Bu kasılmanın gerçekleşebilmesi için enerji de gerekir. Kaslar enerjilerini ilk olarak kas hücrelerinde hazır bulunan ATP (adenozin trifosfat; hücre için gerekli enerjiyi sağlayan organik moleküldür) molekülünden sağlar.³⁴ ATP hücrede depolanmadığından çok kısa bir sürede (0,5 sn) tüketilir. Bu durumda gerekli olan enerji ilk önce dinlenme hâlindeki kas hücrelerinde sentezlenen kreatin fosfattan karşılanır.³⁵ Sadece kas hücrelerinde bulunan bir enerji kaynağı olan kreatin fosfat, yapısındaki fosfatı ADP (adenozin difosfat)'ye vererek ATP'nin sentezlenmesini sağlar.³⁶ Bu enerji tükendikten sonra, kasılma işlemi için kasın ikinci kaynağı olan ve kas hücrelerinde depolanan glikojen devreye girer. Glikojenin yapı taşı olan glikoz, glikoliz metabolizması ile yıkılarak ATP meydana getirir ve enerji ihtiyacını karşılar. Bu enerji türü oksijen gerektirmediğinden kısa süreli kasılmalarda kullanılmaktadır. Son enerji kaynağı da oksijenin çeşitli hücre besin maddeleri ile birleşerek ATP oluşturmasını sağlayan oksidatif metabolizmadır. Bu enerjinin elde edilmesi için kullanılan hücre besin maddeleri de besin yolu ile alınan karbohidratlar, yağlar ve proteinlerdir. Uzun süreli kasılmalarda kullanılan enerjinin %95'inden fazlası bu kaynaktan elde edilir.³⁷

Netice itibarıyla bir insan hareket etmek istediğinde beyinde oluşan elektrik sinyalleri ortaya çıkar. Bu sinyaller, motor bölgedeki nöronlar aracılığıyla kaslara sinyaller

³¹ Reece vd., *Campbell Biyoloji*, 858.

³² Guyton - Hall, *Tıbbi Fizyoloji*, 85 vd.

³³ Guyton - Hall, *Tıbbi Fizyoloji*, 85-86.

³⁴ ATP, canlıların yapısında bulunan organik maddelerden biridir. ATP'nin hücre içindeki görevi metabolik faaliyetler için gerekli enerjiyi sağlamaktır.

³⁵ Kreatin, karaciğer, böbrek ve pankreas tarafından üretilen bir amino asittir (metil guanidin-asetik). Kreatin kaslarımızda, kırmızı ette ve balıkta doğal olarak bulunur. Kreatin fosfat veya fosfokreatin ise, yüksek enerjili hızlı salımlı bir rezerv olarak hizmet eden fosforile bir kreatin molekülüdür.

³⁶ Reece vd., *Campbell Biyoloji*, 1081-1083; Guyton - Hall, *Tıbbi Fizyoloji*, 78 vd.

³⁷ Guyton - Hall, *Tıbbi Fizyoloji*, 79-80.

gönderir. Kaslara gelen sinyallerden sonra kasın kasılması için enerji oluşmaya başlar ve bu enerjiyle insanın kası kasılarak bağlı olduğu iskelet sistemini harekete geçirir.

4. Kelâm Ekollerine Göre Hareket Sistemi

İnsanın hareketini fiil olarak kabul eden kelâmcılar, insan fiillerinin oluşumunu kudret kavramı üzerinden oluşturmuşlardır. Sözlükte; “güç, gücü yetmek anlamına gelen kudreti kelâm âlimleri, tanımlarken farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir.³⁸ Öyle ki aynı ekole bağlı âlimlerin de farklı tanımlar ortaya koydukları görülmektedir.³⁹ Mu'tezile âlimleri genel olarak kudreti; organların olması, onların afetlerden uzak olması şeklinde veya insanın fiil ve eylemlerini sağlayan, bedende bulunan, durma ile hareket etme isteği, oturma ile kalkma isteği arasında tercih yapmasını sağlayan mâna olarak ele alır.⁴⁰ İnsan tecrübesinden yola çıkan Mu'tezilî alimler, akıl sahibi herkesin, bir eylemi istediği zaman ona yöneldiğini, eylemi isteyip istemediğini kendisinin belirlediğini ifade ederler.⁴¹ Böylece insanın, kudreti ile birlikte iradesini de kullanarak fiili meydana getirdiğini belirtirler.

Ebu'l-Hasen el-Eş'arî (ö. 324/935) kudreti, kendi kendine var olamayan, insanın zâtı dışındaki hâdis bir mâna olarak tanımlamıştır.⁴² Ancak Eş'arî'den sonraki âlimler kudreti tanımlarlarken, uzuvların sağlıklı olması noktasına da vurgu yapmışlardır. Bu bağlamda Abdulkâhir Bağdâdî (ö.429/1037) kudreti; canlılık, ilim ve uzuvların selameti gibi kendisi olmaksızın, fiilin olamayacağı, genel bir isim olarak ele alır.⁴³ Eş'arîler'e göre insan fiilinin meydana gelmesi için Allah'ın bu kudreti yaratması gerekir. Fiilin meydana gelmesi için kudret ile birlikte iradenin de olması gerektiğini belirten Eş'arî âlimleri, mutlak irade anlayışı çerçevesinde insana herhangi bir irade tanımamaktadırlar. Onlara göre hayır ve şer türünden ne varsa Allah irade etmedikçe meydana gelmez.⁴⁴ Eş'ârî, fiilin insana yansıyan tarafını kesb kavramıyla izah etse de kesbin Allah tarafından yaratıldığını vurgular.

³⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Kahire: Dâru'l Maarif, ts.), 7/3546; Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, thk. Muhammed Basil Uyunussud (Lübnan: Dâru'l Kitabi'l İlmîyye 1998), 2/56 vd.; Bekir Topaloğlu- İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 190; Bekir Topaloğlu, “Kudret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 26/317-318.

³⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Seyithan Can, *İnsan Özgürlüğü ve Sorumluluğu Bağlamında Kudret-Fiil İlişkisi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2019).

⁴⁰ Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu'l-usuli'l- hamse*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: TYEKB, 2013), 2/146 vd.; Ebu'l-Hasen Eş'ari, *İlk Dönem İslâm Mezhepleri*, çev. Mehmet Dalkılıç- Ömer Aydın (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2005), 199-200.

⁴¹ Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğni*, 6/2:8.

⁴² Eş'ari, *Kitabu'l-Luma' fi'r-reddi ala ehli'z-zeyğ ve'l-bida'*, thk. Richard J.McCarthy (Beyrut: Y.y., 1953), 54; Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasan İbn Fûrek, *Mücerredu-makâlâti's-şeyh Ebi'l- Hasen el-Eş'ari*, thk. Danyal Gimaret (Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1987), 163.

⁴³ Abdulkâhir Bağdâdî, *Usûlu'd-Dîn*, thk. Ahmed Şemseddin (Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, 2002), 62.

⁴⁴ Ebu'l-Hasen el- Eş'arî, *el-İbâne an Usuli'd-Diyâne*, nşr. Muhammed Heylula (Avustralya: ICERD, ty), 122.

Ebu Mansur el-Mâtürîdî (ö. 333/944) de kudreti, yaratmayı ve ortaya çıkarmayı yapamayan ancak doğrudan veya dolaylı (tevellüt) fiilleri yapabilen meleke olarak tanımlar.⁴⁵ Kudreti ikiye ayıran Mâtürîdî, ilk kudretin hareketi yapacak vasıtaların sağlıklı olması ve bunların önünde engel olmaması olarak kabul ederken, ikinci kudreti ise; varlığı durumunda fiilin ortaya çıktığı ancak tam anlamıyla tarifi yapılamayan kudret olarak kabul eder.⁴⁶ Dolayısıyla insan fiilinin meydana gelmesi onun iradesi, Allah'ın iradesi ve yaratmasıyla meydana gelmektedir.⁴⁷ O, âlemde insan fiilleri dâhil var olan her şeyin Allah tarafından yaratıldığını ve Allah tarafından irade edildiğini belirtir.⁴⁸ Ancak her ne kadar Allah'ın iradesinin her şeyi kapsadığını vurgulasa da onu Eş'arîlikten ayıran en önemli yönü, insanın cüz'î iradesi olduğunu vurgulamasıdır. Bu noktada Mâtürîdî âlimleri, insanın irade sahibi olduğunu zorunlu olarak hissettiğini belirtir.⁴⁹ İnsan fiilleri konusunda Eş'arîler ile Mâtürîdîler arasındaki en önemli ortak nokta, fiilin Allah'ın yaratmasıyla meydana geldiğini kabul etmeleridir. Aralarındaki ayrılık noktası ise, Eş'arî, kesbîn Allah tarafından yaratıldığını belirtirken Mâtürîdîler bunun insana ait olduğunu vurgulamışlardır. Yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere her ekol kudreti farklı bir yaklaşımla ele almıştır. Ancak ekoller, kudreti her ne kadar farklı tanımlasalar da fiilin oluşması, yani insanın hareket edebilmesi için kudretin olması gerektiği noktasında ortak bir paydada buluşmuşlardır.

Kelâm âlimleri kudretin fiille ilişkisini “araz” kavramı üzerinden kurgulamışlardır. Araz lügatte; sonradan ve cevherde ortaya çıkan, ansızın zuhur eden, devamlı olmayan, nesneye bir an içinde ilişen, var olması için bir mekâna ve mahâlle ihtiyaç duyan şeydir.⁵⁰ Mu'tezile, Eş'arî ve Mâtürîdîler kudreti araz olarak kabul etseler de araza yükledikleri farklı özellikler nedeniyle kudret anlayışları da kısmen farklılık göstermiştir. Bu noktada en etkin ayırım noktası Mu'tezile'nin kudreti kesintisiz devam eden araz olarak kabul etmesidir.⁵¹ Kelâm âlimlerinin kudreti araz olarak nitelemeleri onun yaratılmış yönüne vurgu yapmak istemeleriyle alakalı olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü teolojik düşünceler, geliştirildiği dönemin kültürel, sosyal ve tarihsel arka planından soyutlanarak ele

⁴⁵ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbu't -Tevhid*, thk. Bekir Topaloğlu- Muhammed Aruci (İstanbul: Mektebetu'l-İrşad, Lübnan: Daru's-Sadır, 2001), 342.

⁴⁶ Nûreddîn es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akâidi*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: İFAV Yayınları, 2011), 124; Ebü'l-Berakât en-Nesefî, *el-Umde fi'l-akâid*, çev. Temel Yeşilyurt (Malatya: Kubbealtı Yayınları, 2000), 54.

⁴⁷ Mâtürîdî, *Kitâbu't -Tevhid*, 234.

⁴⁸ Ebu Mansur el-Mâtürîdî, *Kitâbu't -Tevhid*, thk. fethullah Huleyf, (Kahire: Daru'l-Câmiyyetu'l-Mısıriyye, 1974), 286-287.

⁴⁹ Nûreddin es-Sâbûnî, *Maturîdiyye Akaidi*, trc Bekir Topaloğlu (İstanbul: İFAV Yayınları, 2001), 151.

⁵⁰ Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, 153; İbn Fûrek, *Kitâbu'l-Hudûd fi'l-usûl*, thk. Muhammed es-Süleymânî (Beirut: Dâru'l-Çarbi'l-İslâmî, 1999), 88; Yusuf Şevki Yavuz, “İslâm Kelâmında Araz Nazariyesi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/6 (1993), 72; Muhammed Abid el-Câbirî, *Arap-İslâm Kültürünün Akıl Yapısı*, çev. Burhan Köroğlu vd. (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000), 244.

⁵¹ Seyithan Can- Hulusi Arslan, “İnsan Özgürlüğü Bağlamında Kudretin Devamlılığı Sorunu” *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 7/2 (2018), 7-9.

alınmazlar. Özellikle kudretin araz nitelenmesi hususu da o dönemde en temel tartışma konusunun tevhid ilkesi üzerinde odaklanmış olmasıydı. Dolayısıyla âlimler bütün bilimsel teorileri tevhidi ispatlama ve savunma üzerinde şekillendirmişlerdir. Ancak kelâm âlimleri her ne kadar kendi zamanları açısından kabul edilebilecek bir düşünce ortaya koymuş olsalar da günümüzde kudreti araz olarak kabul edip bunun üzerinde bir teolojinin inşa edilmesi kelâmî-felsefi tartışmalar dışında bir fonksiyonu icra edebileceğini söylemek zordur. Bundan dolayı âlimlerin ortaya koymuş oldukları bu teorilerin günümüzdeki bilimsel karşılığının ne olduğunun ortaya konulması kelâmın insanın hayatına dokunan ve insan sorunlarını çözebilen yapısının dinamizmi açısından önem arz etmektedir.

5. Kelâm Ekollerinin Hareket Sistemlerinin Bilimsel Açından Analizi

Bu başlık altında klasik kelâmı hareketi meydana getiren yeti olarak kabul edilen kudreti bilimsel veriler çerçevesinde açıklamaya ve analiz etmeye çalışacağız. Bilimsel açıdan bakıldığında insanın hareket sisteminin, iskelet, kaslar, sinir sistemi ve bunların fonksiyonel olması içinde enerji dediğimiz yapıların etkileşimli çalışmasıyla oluştuğunu vurgulamıştık.

Kelâm ekollerinin tanımlarına bakıldığında insan fiillerinin meydana gelmesini kudret kavramı üzerinden şekillendirdikleri görülmektedir. Âlimler, kudreti yapısı itibarıyla mâna ve bedensel sağlamlık diye ayırırken, mâhiyeti itibarıyla araz nitelenmesini yapmışlardır. Bu bağlamda kelâmcıların insan fiillerinin oluşumu için zorunlu olarak kabul ettikleri kudretin günümüz bilimindeki karşılığının hareket sistemi olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü günümüz biliminde hareketin meydana gelmesini sağlayan yapı unsurlarıyla birlikte hareket sistemidir.

Âlimlerin insan fiilinin meydana gelmesi için kudretin bir yapısı olarak kabul ettikleri mana ister zorunlu ister iradi olsun uzuvları harekete geçiren akt/potansiyel (imkân) olarak tanımlanmıştır. Günümüz biliminin hareket sistemi çerçevesinde ele alındığında mana, kasları harekete geçiren elektriksel aktivite (uyartı) olarak kabul edilebilir. Çünkü bilimsel açıdan bakıldığında hareketin meydana gelmesi için ilk önce beyinde oluşan ve motor sinirler aracılığıyla kaslara iletilen elektriksel aktivitenin olması gerekir. Şayet beyindeki elektriksel aktivite olmasa insanın hareket sistemini oluşturan, kaslar ve enerji aktif olmayacak böylece hareket gerçekleşmeyecektir. Bu bağlamda Mu'tezile ve Eş'arî ekollerinin kudret tanımını yaparken vurguladıkları, organları harekete geçiren ancak tam olarak tanımlayamadıkları "mana" ile Mâtûrîdîliğin "meleke" kavramlarının günümüz bilimsel karşılığının "elektriksel aktivite" olduğunu söyleyebiliriz. Her ne kadar elektriksel aktivite aynı zamanda kesb olarak isimlendirilse de elektriksel aktivitenin kesb olarak nitelenmesi onun beyinde yaratılışı ve ortaya çıkışıyla alakalıdır.⁵² Bu noktada

⁵² Konuyla alakalı ayrıntılı bilgi için bkz. Can- Kılıç, "Nöroteolojik Açından Kesb Nazariyesi (Benjamin Libet Deneyi Çerçevesinde)" *Kader* 17/2 (2019).

mana olarak kabul ettiğimiz elektriksel aktivite, beyinde ortaya çıktıktan sonraki işlevsel boyutudur. Yani uzuvları harekete geçirme işlemi ve potansiyelidir.

Kelâm âlimlerinin kudret tanımlarında fiziksel yetkinliğe de vurgu yaptıkları görülmektedir. Eş'arîler, uzuvların selameti, Mu'tezile, organların bulunması ve onların afetlerden uzak olması, Mâturîdîler de vasıtaların sağlıklı olması şeklinde bir tanım sergilemişlerdir. Bu kavramlarla kelâm âlimleri, insanın hareketi yapabilmesi için bedeni yeterliliğe de sahip olmasını kastetmişlerdir. Biyolojik ve fiziki donanımın sağlamlığı olarak bu kudret, canlı fakat faal değildir. Bunun faal olabilmesi için bunları harekete geçiren bir kuvvenin olması gerekir.⁵³ Bilimsel olarak hareket sisteminde biyolojik ve fiziksel yeterlilik olarak kabul edilen yapılar, iskelet sistemi, kaslar ve sinir sistemidir. Dolayısıyla kelâm âlimlerinin kudret tanımında vurguladıkları fiziki donanımın sağlamlığının, bilimsel açıdan iskelet sistemi, kaslar ve sinir sistemine tekabül ettiğini ifade edebiliriz.

Kelâm âlimlerinin kudret konusunda tartıştıkları konulardan biri de kudretin arazlığı meselesidir. Hareketin meydana geldiği kudreti kelâmcılar, araz olarak kabul etmektedirler. Âlimlerin araz nitelemelerinin, teolojik bağlam çerçevesinde olduğunu söyleyebiliriz. Mu'tezile'nin arazdan kastının onun geçiciliğine vurgu yapmak ve bunun ilk etapta Allah tarafından yaratılıp insan bedenine koyduğuna yönelik vurgudur. Ehl-i Sünnet açısından ise hem geçiciliğine vurgu yapmak hem de Allah'ın bil fiil müdahalesine ve sürekli yaratmasına zemin hazırlama amacı gütmektedir. Öyle ki modern bilime bakıldığında insan uzuvlarının hareket etmesi için beyinde elektriksel aktivitenin oluşması gerekmektedir. Bu elektriksel aktivitenin meydana gelmesi de insandan bağımsızdır. Yani insan hareket etmek istediği zaman bundan önce beyinde hareketini sağlayacak elektriksel aktivite oluşmaktadır. Bu aktivite insan beyninde sürekli devam eden bir niteliğe sahip değildir. Her fiilde yeniden yaratılmaktadır. Elektriksel aktivitenin insandan bağımsız bir şekilde meydana gelmesi, kelâm âlimlerinin araz nitelemesine uyduğunu göstermektedir.⁵⁴ Öte yandan modern bilimin verilerinde insan vücudundaki her hareketin insanın istemiyle olmadığını kalp kaslarının çalışma mekanizmasından yola çıkarak söyleyebiliriz. Bu durum, kelâm âlimlerinin insan fiillerini istem ve istem dışı şeklinde ayırmalarıyla önemli bir uyum arz ettiği görülmektedir. Çünkü klasik dönemde genel itibarıyla kelâmcılar, insanın istek dışı (titreme hareketi gibi) ile isteğe bağlı ve bilinçli fiilleri arasındaki farkı, zorunlu olarak anladığını vurgular.⁵⁵

⁵³ Ayrıntılı bilgi için bk. Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 1047; Sâbûnî, *Mâturîdiyye Akâidi*, 124; Neseфі, *el-Umde*, 54.

⁵⁴ Can- Arslan, "İnsan Özgürlüğü Bağlamında Kudretin Devamlılığı Sorunu", 394-395.

⁵⁵ Ebu'l-Meâli el-Cüveynî, *Luma' u'l-edille*, thk. Fevkiye Huseyn Mahmud (Beyrut: Âlimi'l-Kutub, 1987), 121.

Sonuç

Çağımızda insan ve âlemle ilgili önemli bilimsel mesafelerin katedildiği bir gerçektir. Bilimin etkisinde kalan günümüz insanı, Tanrı'nın insan ve âlemle ilişkisini daha rasyonel bir tarzda anlama gayreti içerisinde olduğu muhakkaktır. Klasik döneme bakıldığında âlimlerin kendi dönemleri içerisinde bilimi teolojik paradigmaları için kullandıklarını söylemek mümkündür. Çünkü bilimsel bilgi, olgu ve olaylara göre doğrulanan veya yanlışlanan bir bilgi türü olduğundan özneler arası ikna edebilirliği ve geçerliliği olan bir bilgidir. Bu bakımdan günümüz kelâmında Allah'ın âlem ve insanla ilişkisinin rasyonel bir zemine oturtulması için kelâm âlimlerinin teolojik yorumlarında bilimsel zemini kullanmaları ehemmiyet arz etmektedir. Günümüzde bu yönde çabalar olsa da tam anlamıyla istenilen seviyede olmadığı da gayet açıktır. Öyle ki kelâm ilminde makâsıd/mesâil dediğimiz alanın temellendirildiği ve izah edildiği vesâil alanı, kelâm ilminin kendi problem alanında kalarak diğer verilerinden yararlanmaya imkân tanıdığını söyleyebiliriz. Günümüzde de vesâil alanının değişebilir tarafını göz önünde bulundurmamak kaydıyla bilimin kullanılması doğru bir tercih olabilir.

Kelâm-bilim ilişkisine katkı sunmak amacıyla ortaya koymaya çalıştığımız çalışmada klasik dönem kelâm âlimlerinin insan fiillerine yönelik teorilerinin modern bilimin hareket kuramıyla uyumluluk arz ettiği görülmektedir. Modern bilimin verilerinden elde edilen bilgilere göre insanın hareket sistemi; iskelet sistemi, kaslar, sinir sistemi ve enerji gibi yapılardan oluşmaktadır. Yani kudret, bedendeki organların sistemli bir şekilde çalışması ile ortaya çıkmaktadır. Ancak bu sistemli çalışma sadece bu olgularla da bitmemektedir. Çünkü insandaki kudretin oluşması için insanın dışardan gıda alması gerekir. Dolayısıyla beslenme ve sağlık şartları kudretin oluşumunda önemli bir yere sahip olmaktadır.

Kelâm âlimlerinin insan fiillerinin oluşumunu kudret teorisi üzerinden inşa ettiği görülmektedir. Kudret kavramı her ne kadar belli bir yapı için kullanılsa da kelâm âlimlerinin tanımlarına bakıldığında bu kavramın, mana ve uzuvların sağlamlığı şeklinde farklı yapıları barındırdığını ortaya koyduk. Bu bağlamda kelâm âlimlerinin insan fiillerinin oluşumunu modern bilimin verileriyle mukayese ettiğimizde aralarında kısmen farklılık olsa da bir uyumun olduğu gözlemlendi. Modern bilimin hareket sistemi içerisinde yer alan iskelet sistemi, kaslar ve sinir sisteminin, kelâm âlimlerinin kudreti tanımlarlarken kullandıkları uzuvların sağlamlığına tekâbül ettiğini söyleyebiliriz. Modern bilimin hareket sisteminde organların hareket etmesi için beyinde bir elektriksel aktivitenin oluşması ve bunun sinir sistemi aracılığıyla organları uyarması gerekmektedir. Bu veriler, kelâm âlimlerinin kudret tanımlarındaki mana kavramına denk gelmektedir. Netice itibarıyla kelâm âlimlerinin insan hareketi için oluşturdukları kudret teorisinin günümüz biliminin ortaya koyduğu hareket sisteminde bir karşılığının olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Acarlı, Dilek Sultan- Acarlı, Hüseyin Abdurrahman. *Biyoloji*. Ankara: Kök-e Yayıncılık, 2019.
- Açıkgenç, Alparslan. *İslâm Medeniyetinde Bilgi ve Bilim*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2018.
- Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1998.
- Bağdâdî, Abdulkâhir. *Usûlu'd-Dîn*. thk. Ahmed Şemseddin. Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002.
- Bulğen, Mehmet. *Kelâm Atomculuğu ve Modern Kozmoloji*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.
- Câbirî, Muhammed Abid. *Arap-İslâm Kültürünün Akıl Yapısı*. çev. Burhan Köroğlu vd. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000.
- Câhiz, *Kitâbu'l-Heyevân*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun. 8 Cilt. Beyrut: Matbaatu Mustafa, 1965.
- Can, Seyithan- Arslan, Hulusi. "İnsan Özgürlüğü Bağlamında Kudretin Devamlılığı Sorunu". *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 7/2 (2018), 1-16.
- Can, Seyithan – Kılıç, Sabahattin. "Nöroteolojik Açından Kesb Nazariyesi (Benjamin Libet Deneyi Çerçevesinde)". *Kader* 17/2 (2019), 380-397.
- Can, Seyithan. *İnsan Özgürlüğü ve Sorumluluğu Bağlamında Kudret-Fiil İlişkisi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2019.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.
- Cürçânî, Seyyid Şerif. *Kitâbu't-Ta'rifât*. Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1985.
- Cüveynî, Ebu'l-Meâlî. *Luma'u'l-edille*. thk. Fevkiye Huseyn Mahmud. Beyrut: Âlimi'l-Kutub, 1987.
- Çınar, Mahmut. "Temel İslâm Bilimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri". *İslâmi İlimlerde Metodoloji Meselesi*. ed. İlyas Çelebi. 479-483. İstanbul: Ensar Yayınları, 2014.
- Düzgün, Şaban Ali. "İlahiyat ve Din Bilimlerini Bilimler Hiyerarşisinde Konumlandırma İmkânı". *İslâmi İlimlerde Metodoloji Meselesi*. ed. İlyas Çelebi. 437-463. İstanbul: Ensar Yayınları, 2014.
- Eş'ari, Ebu'l-Hasen. *Kitabu'l-Luma' fi'r-reddi ala ehli'z-zeyğ ve'l-bida'*. thk. Richard J. McCarthy. Beyrut: Y.y., 1953.
- Eş'ari, Ebu'l-Hasen. *İlk Dönem İslâm Mezhepleri*, çev. Mehmet Dalkılıç- Ömer Aydın. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2005.
- el-Mâtürîdî, Ebu Mansur. *Kitâbu't-Tevhid*. thk. fethullah Huleyf. Kahire: Daru'l-Câmiyyetu'l-Mısriyye. 1974.

- es-Sâbunî, Nureddin. *Maturîdiyye Akaidi*. trc Bekir Topaloğlu (İstanbul: İFAV Yayınları, 2001).
- Guyton, Arthur C. – Hall, John E. *Tıbbi Fizyoloji*. çev.- ed. Hayrunnisa Çavuşoğlu. İstanbul: Nobel Yayınları, 1996.
- İbn Fûrek, Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasan. *Mücerredü-makâlati's-şeyh Ebi'l-Hasen el-Eş'ari*, thk. Danyal Gimaret. Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1987.
- İbn Manzûr. *Lisânu'l-Arab*. Kahire: Dâru'l Maarif, ts.
- İsfahânî, Râğîb. *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân*. thk. Safvan Adnan Dâvûdî. Beyrut: Dâru's-Semiye, 2009.
- Kadı Abdulcebbâr, *Şerhu'l-usuli'l-hamse*, çev. İlyas Çelebi. İstanbul: TYEKB, 2013.
- Kadi Abdulcebbâr, *el-Muğnî fi Ebvâbi't-Tevhid ve'l-Adl*, thk. Mahmud Muhammed Kasım 6/2.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbu't-Tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu- Muhammed Aruci. İstanbul: Mektebetu'l-İrşad, Lübnan: Daru's-Sadır, 2001.
- Nesefî, Ebu'l Berakât. *el-Umde fi'l-Akâid*. çev. Temel Yeşilyurt. Malatya: Kubbealtı Yayınları, 2000.
- Özler, Mevlüt. “İslâmi ilimler Arasındaki İlişkide Kelâm İlminin Yeri”. *İslâmi İlimlerde Metodoloji Meselesi*. ed. İlyas Çelebi. 486-491. İstanbul: Ensar Yayınları, 2014.
- Reece, Jane B. vd. *Campbell Biyoloji*. çev. Ertunç Gündüz - İsmail Türkan. Ankara: Palme Yayıncılık, 2013.
- Sâbunî, Nureddin. *Mâturîdiyye Akaidi*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İFAV Yayınları, 2011.
- Sunar, Lütfi- Karagöz, Latif. *İnsanı Yeniden Düşünmek*. Ankara: İlem Yayınları, 2019.
- Taylan, Necip. “Bilgi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/157-161. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Topaloğlu, Bekir- Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- Topaloğlu, Bekir. “Kudret”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/316-317. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “İslâm Kelâmında Araz Nazariyesi”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/6 (1993), 71-83.
- Yüksel, Emrullah. *Mâturîdîler ile Eş'ârîler Arasındaki Görüş Ayrılıkları*. (İstanbul: Düşün Yayınları, 2012.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *Esâsu'l-belâğa*, thk. Muhammed Basil Uyunussud. Lübnan: Dâru'l Kitabi'l İlmiyye 1998.